

## Історія формування Новоукраїнського району Кіровоградської області

Новоукраїнський район знаходиться у південній частині Кіровоградської області. На півночі він межує з Маловисківським районом, на сході - з Кіровоградським і Компаніївським районами, на заході - з Добровеличківським районом, на півдні - з Бобринецьким районом Кіровоградської та Братським районом Миколаївської області.

Більша частина території району розташована у степовій зоні, крайня північна частина - у лісостепу, поверхня - рівнинна, розчленована долинами річок, балками та ярами, але на півдні знаходиться найвища точка області - 269 метрів над рівнем моря. Найбільші річки - Чорний Ташлик, Сухий Ташлик і Плетений Ташлик. Ґрунти головним чином чорноземні, основні корисні копалини - глина і граніт (кольорові граніти Капустянського родовища, що біля с. Кам'яний Міст, прикрашають архітектуру міст багатьох країн світу). Найпоширеніші породи дерев - дуб, ясен і липа, кущів - шипшина, глід і терен.

Район має чотири природно-заповідних об'єкти - Войнівський (с. Ново-Олександрівка) та Явдокимівський (м. Новоукраїнка) заказники, пам'ятку природи Ташлицькі Скелі (м. Новоукраїнка) та заповідне урочище Горіхівську Балку (с. Воронівка); останнім часом, завдяки чудовому санаторію та природно-оздоровчому центру, все більше відомим стає Гусарське урочище (с. Піддубне), славне своєю цілющою мінеральною водою.

Загальна площа району - 166782 га, кількість населення - 48100 осіб, одній міській та двадцяти одній сільській радам підпорядковані 77 населених пункти.

Економіку району складають рільництво, тваринництво, харчова промисловість та виробництво будівельних матеріалів.

На землях Новоукраїнського району здавна кочували, зупинялися і селилися різні племена. Перші сліди людини тут датуються археологами добою неоліту (IV тисячоліття до н.е.).

У скіфські часи (VI - III ст.ст. до н.е.), за Геродотом, між Гіпанісом (Південним Бугом) і Борисфеном (Дніпром) існувала місцина під назвою Еksamпей (у грецькому варіанті - Священні Шляхи), де скіфський цар Аріант встановив величезний казан, виготовлений із бронзових наконечників стріл, кількість яких відповідала кількості населення Скіфії. Існує наукова гіпотеза, що Гіпаніс починався Синюхою, а його гірка притока, від якої пішла назва місця, це - річка Чорний Ташлик.

Найвизначнішою археологічною пам'яткою, знайденою на цій території, є знаменитий Глодоський скарб - поховання дуже багатого і знатного вождя кінця VII ст. або початку VIII ст. н.е. з великою кількістю золотих і срібних виробів. Обрядова специфіка дає можливість припущення слов'янської приналежності похованого.

У добу Козаччини терен, зайнятий тепер Новоукраїнським районом, входив до вольностей (превільюваних земель) Війська Запорозького. Внаслідок невдалої війни з Туреччиною 1710 - 1713 рр. він підпав під владу Османської імперії, але після поразки турків у війні 1735 - 1739 рр. ввійшов до складу Бугогардської паланки Нової Січі.

У 1753 р. (за сенатським указом від 18.08.1753 р.) ця територія була віддана Новослобідському козакому поселенню, з якого 14 травня 1754 року був сформований Новослобідський козакий полк. Від цієї дати починається стабільне заселення майбутньої Новоукраїнщини. Сотенною слободою полку був Сухий Ташлик (Глодоси), у складі полку перебували також поселення Павлівськ (Новоукраїнка), Чорний Ташлик (тепер у складі Новоукраїнки), Рівне.

У 1764 р. Новослобідський козакий полк був переформований у Єлисаветградський пікінерний полк, а його територія ввійшла до складу Єлисаветградської провінції Новоросійської губернії, створеної за указом від 30.03.1764 р. Командував полком Микола Адабаш, що відобразилося у назві місцевості, де тепер знаходиться однойменна залізнична станція.

У 1769 р. в Єлисаветградській провінції був поселений Молдавський гусарський полк, сформований з турецьких підданих православного віросповідання, які перейшли на сторону Росії під час російсько-турецької війни, розпочатої 1768 року. Полк складався із шістнадцяти поселенських рот. Штаб полку та штаб його 1-ї роти знаходились у Павлівському шанці (укріпленому поселенні), у Чорноташлицькому шанці розміщалися 4-та рота, у Сухоташлицькому - 12-та рота. Командував полком Василь Зверев, назва села Зверевка в Новоукраїнському районі нагадує про свого колишнього власника.

У 1773 р. Павлівськ (з 1764 р. - Ново-Павлівськ) офіційно отримав статус посаду, тобто неадміністративного міста, хоча фактично був містом з початку свого існування - заснувався як фортеця, що й відрізняло в давнину міські поселення від сільських.

У 1775 - 1776 рр. провінції Новоросійської губернії були поділені на повіти, більша частина рот Молдавського гусарського полку увійшла до складу Катерининського (з 1781 р. - Ольвіопольського) повіту Єлисаветградської провінції.

У кінці 1782 р. провінції були скасовані, а 30 березня 1783 р. Новоросійська губернія об'єдналася з Азовською і стала називатися Катеринославським намісництвом, адміністративно-територіальний поділ якого остаточно визначився 22 січня 1784 р.

4 вересня 1784 р. адміністративним центром Ольвіопольського повіту став Новомиргород, а повіт був перейменований на Новомиргородський.

27 січня 1795 р. Новомиргородський повіт увійшов до складу новоствореного Вознесенського намісництва, яке проіснувало до 12 грудня 1796 р. З Вознесенського і Катеринославського намісництв знову була сформована Новоросійська губернія, кордони і поділ якої були остаточно визначені указом від 29 серпня 1797 р., за яким територія Новомиргородського повіту була розподілена між Єлисаветградським і Ольвіопольським повітами.

8 жовтня 1802 р. Новоросійська губернія розділилася на три губернії, територія майбутньої Новоукраїщини опинилася у Миколаївській губернії, яка 15 травня 1803 р. у зв'язку з переведенням адміністративного центру до Херсону була перейменована на Херсонську.

Після указу 16 квітня 1817 р. про реформування Бугського козацького війська у Бугську уланську дивізію в усіх, крім Тираспольського, повітах Херсонської губернії почався процес створення військових поселень. У 1821 р. в Єлисаветградському повіті була розміщена 3-тя Українська уланська дивізія, сформована з полків Українського козацького війська, прославленого в боях Вітчизняної війни 1812 року та закордонних походах 1813-1814 рр. У Новопавлівську (Новоукраїнці) стояв 1-й ескадрон, а в Рівному - 2-й ескадрон 1-го Українського уланського полку (з 1830 р. - Українського уланського полку, без номера), у Сухому Ташлику (Глодосах) - 3-й ескадрон 2-го Українського уланського полку (з 1830 р. - Новоархангельського уланського полку) цієї дивізії. Павлівський посад був полковим поселенням - тут знаходився штаб 1-го Українського уланського полку (колишнього 1-го Українського козацького полку), у зв'язку з чим у 1830 р. місто перейменували на Новоукраїнку. Військові поселення 2-го резервного кавалерійського корпусу, до складу якого входила 3-тя Українська уланська дивізія, були поділені на вісім округів. Новоукраїнка була центром 5-го кавалерійського округу, в якому рахувалося й Рівне, Глодоси підпорядковувалися 6-му кавалерійському округу з центром у Новоархангельську. Ескадронні поселення одночасно були волосними центрами своїх округів. У 5-му окрузі центром 1-ї волості була Новоукраїнка, 2-ї - Рівне, 3-ї - Новоукраїнськ (Злинка). У Глодосах був центр 3-ї волості 6-го округу.

Запровадження військових поселень і передача території у військове відомство привело до скасування Єлисаветградського повіту, що сталося 6 грудня 1828 р. Землі, не зайняті військовими, відійшли до новоствореного Бобринецького повіту.

За указом 4 червня 1857 р. військові поселення почали скасовуватися, згодом відновився Єлисаветградський повіт, правління якого було переведене з Бобринця до Єлисаветграда у 1865 р. Села, в яких стояли кавалеристи, були переведені у стан державних, ескадронні - стали волосними центрами повіту. Новоукраїнка з 1858 р. знову стала називатися посадом Павлівськом (з доданням у дужках уточнення - Новоукраїнка), поселення Глодоси 29 січня 1863 р. отримало статус містечка, відновилося містечко у Рівному, а в Семенастому воно було запроваджене та існувало без змін з 1831 р.

В подальшому і до радянських часів новоукраїнський терен перебував у складі Єлисаветградського повіту Херсонської губернії.

У травні 1919 р. Херсонська губернія розділилася на дві - Одеську та Херсонську, що було затверджено Всеукраїнським 28 січня 1920 р. 13 березня 1920 р. Херсонську губернію перейменували на Миколаївську, в складі якої й перебував Єлисаветградський повіт. На VI Єлисаветградському з'їзді Рад, який відбувся 4 - 12 лютого 1921 р., була прийнята постанова про створення районів, для чого вибрана спеціальна адміністративно-територіальна комісія. Постановою міжвідомчої губернської територіальної комісії від 5 квітня 1921 р. Єлисаветградський повіт був поділений на 9 районів, один з яких називався Новоукраїнським. 24 червня 1921 р. районів стало вісім (Єлисаветградський район укрупнився за рахунок ліквідованого Володимирського), а 22 лютого 1922 р. - п'ять, але Новоукраїнський район не скасовувався. 24 травня 1922 р. поширений пленум Єлисаветградського повітового виконкому прийняв постанову про ліквідацію районів і районних адміністративних установ. У липні 1922 р. з ліквідацією районів у Єлисаветградському повіті відбулося укрупнення волостей - замість 40 стало 24. У жовтні 1922 р. Миколаївська губернія злилася з Одеською.

Постановою ВУЦВК від 7 березня 1923 р., затвердженою 2-ю сесією ВУЦВК 12 квітня 1923 р., повіти були скасовані, а губернії поділені на округи та райони. Так, у складі Єлисаветградського округу Одеської губернії виник Новоукраїнський та Рівнянський райони.

8 липня 1924 р. Єлисаветград був перейменований на Зінов'євськ з відповідним перейменуванням округу. 3 червня 1925 р. постановою ВУЦВК губернії були ліквідовані, а округи укрупнені.

У 1930 р. постановами ВУЦВК та РНК УРСР від 13 червня та 12 вересня округи були ліквідовані та встановлена двоступенева система управління (район - центр).

У лютому 1931 р. був ліквідований Рівнянський район, а його територія приєднана до Новоукраїнського.

9 лютого 1932 р. в ряді перших п'яти областей була утворена Одеська область з Новоукраїнським та Рівнянським районами у своєму складі.

У липні 1933 р. частина території Рівнянського району була виділена для формування Компаніївського району.

27 грудня 1934 р. Зінов'євськ був перейменований на Кірове.

У 1937 р. Новоукраїнський район складався з однієї селищної (Новоукраїнської) та 16 сільських рад, Рівнянський район - з 14 сільських рад.

У 1938 р. Новоукраїнка отримала статус міста, втрачений нею в зв'язку з радянськими адміністративними реформами.

10 січня 1939 р. указом Президії ВР СРСР була утворена Кіровоградська область, а Кірове перейменоване на Кіровоград. У склад області ввійшли Новоукраїнський та Рівнянський райони.

Під час німецької окупації (01.08.1941 - 17.08.1944) Новоукраїнський район був у складі Новомиргородського дебіту, а Рівнянський район - у складі Бобринецького дебіту, які входили до Миколаївського генерального округу (генералбезірку), підпорядкованого Райхскомісаріату України.

Після війни Новоукраїнський район складався з 14 сільрад, в яких налічувалося 64 населених пункти, Рівнянський район - з 14 сільрад і 61 населеного пункту.

12 листопада 1959 р. Новоукраїнський та Рівнянський райони були укрупнені за рахунок ліквідованих Витязівського та Піщанобродського районів.

У 1962 р. Новоукраїнський район налічував 2 міста (Новоукраїнка та Помічна, яка тоді була в Новоукраїнському районі) та 98 сільських поселень, підпорядкованих 14 сільським радам, Рівнянський район складався з 9 сільських рад, які об'єднували 41 населений пункт.

30 грудня 1962 р. Рівнянський район був ліквідований, а його територія відійшла до знов укрупненого Новоукраїнського району.

4 січня 1965 р. в Кіровоградській області сталося розукрупнення районів (з 12 створено 18), але Рівнянський район вже не відновився. В цьому році Новоукраїнський район складався з однієї міської та 17 сільських рад і мав 94 населених пункти. У 1972 р. в районі було 1 міська, 19 сільських рад і 94 населених пункти, у 1977 р. - 1 міська рада, 16 сільських рад і 86 населених пунктів, у 1979 р. - 1 міська рада, 16 сільських рад і 86 населених пунктів у 1986 р. - 1 міська рада, 16 сільських рад і 83 населених пунктів, у 1991 р. сільських рад збільшилося до 21.

Новоукраїнський район - один з найстаріших і найстабільніших районів області. Заснований 5 квітня 1921 р., на відміну від більшості районів, утворених 7 березня 1923 р., він тільки раз, на строк менше року, припиняв своє існування. Розвиток адміністративного центру та найзначніших сіл району обумовлений їх історичним минулим, коли вони виділилися як важливі військово-поселенські та торгові пункти.

Географічно, історично, культурно та економічно Новоукраїнський район сформувався як органічна складова частина Кіровоградщини.

## Бібліографія

Босчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України. - Львів, 1992.

БСЭ. Т. 30. - М.: БСЭ, 1954.

БЭ. Т. 14. - СПб.: Просвѣщеніе, 1904.

Географічна енциклопедія України. Т. 2. - К.: УРЕ, 1990.

Геродот. История. - Л.: Наука, 1972.

Горбунова Е.І. Зміни адміністративно-територіального поділу Кіровоградщини (1752 - 1965) // Кіровоградський обласний державний архів. Путівник. - К.: Н.д., 1966.

Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. - К.: Н.д., 1992.

Дмитрієнко М.Ф. Особливості картографування даних про видання газет України (жовтень 1917 - 1920 рр.) //Проблеми історичної географії України. - К.: Н.д., 1991//.

Дмитрієнко М.Ф., Маркова О.Є. Адміністративно-територіальний поділ Української РСР з 1917 по 80-ті роки ХХ ст. //Історико-географічні дослідження на Україні. - К.: Н.д., 1992//.

Дністрянський М.С. Кордони України. - К.: Основи, 1994.

Доклады Елисаветградской Уездной Земской Управы очередному Елисаветградскому Уездному Земскому Собранию сессии 1895 года. - Без места и даты.

Дружинина Е.И. Северное Причерноморье в 1775 - 1800 гг. - М.: Наука, 1959.

Заповідні куточки Кіровоградської землі. К.: Арктур-А, 1999.

Энциклопедический словарь. Т. XXI (41). - СПб.: И.А.Ефрон, 1897.

Історія міст і сіл УРСР: Кіровоградська область. - К.: УРЕ, 1972.

Кабузан В.Н. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII - первой половине XIX в. (1719 - 1858). - М.: Наука, 1976.

Кіровоградська область. АТУ на 1 березня 1966 р. - Кіровоград: Кіровоградське обласне управління по пресі, 1967.

Кіровоградська область. АТУ на 1 липня 1977 р. - Дніпропетровськ: Промінь, 1977.

Кіровоградська область. АТУ на 1 січня 1985 р. - Дн.: Промінь, 1985.

Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941 - 1945 рр. Збірник документів і матеріалів. - Дніпропетровськ: Промінь, 1995.

Крикун Н.Г. Административно-территориальное устройство Правобережной Украины в XV - XVIII вв. - К.: АН Украины, 1992.

Новоукраїнський район // "Новоукраїнські новини" № 50 (100319), 18.10.2002.

Одеська область. Економічно-адресний довідник. - Одеса: Чорноморська комуна, 1937.

Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883 - 1885 гг. Приложение ко II тому "Материалов для оцѣнки земель Херсонской губернии". Издание Елисаветградской Уездной Земской Управы. - Херсон: Типографія Н.О.Ващенко, 1886.

Рыбаков Б. А. Язычество Древней Руси. - М.: Наука, 1987.

Скальковский А.А. История Новой Сечи, или последнего Коша Запорожского. На основании подлинных документов Запорожского Сечевого архива. 3-е издание. - Одесса, 1885 - 1886.

Словарь исторический. Т. 1. - Т. 2. - М.: Остожье, 1998.

Тимофеенко В.И. Города Северного Причерноморья во второй половине XVIII в. - К.: Н.д., 1992.

Українська радянська енциклопедія. Т. 10. - К.: УРЕ, 1962.

Украинская советская энциклопедия. Т. 7. - К.: УСЭ, 1982.

УРСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р. - К.: УВПЛ, 1947.

УРСР. АТП на 1 січня 1962 р. - К.: ДВПЛ, 1962.

УРСР. АТП на 1 липня 1965 р. -К.: ВПЛУ, 1965.

УРСР. АТП. Т. 1. - К.: ВПЛУ, 1969.

УРСР. АТП на 1 січня 1972 р. - К.: ВПЛУ, 1973.

УССР. АТД на 1 января 1979 г. - К.: УСЭ, 1979.

Шишмарев В.Ф. Романские поселения на юге России. - Л.: Наука, 1975.

Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. Т. 1. - К.: Н.д., 1990.